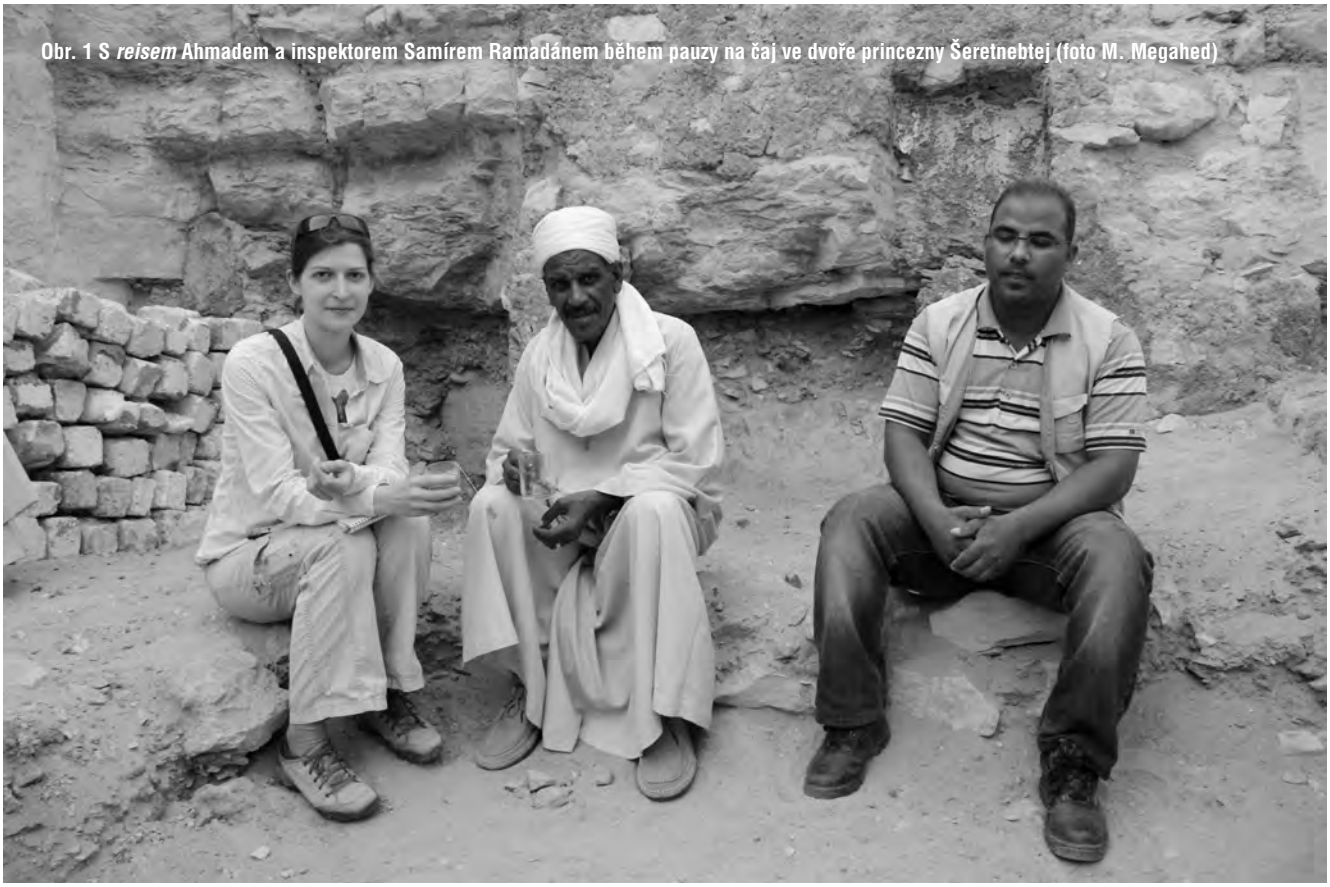

Obr. 1 S *reisem* Ahmadem a inspektorem Samírem Ramadánem během pauzy na čaj ve dvoře princezny Šeretnebtej (foto M. Megahed)

Ahmadova Šeretnebtej a splněná přání

Hana Vymazalová

Když jsme poslední březnový den roku 2012 zahájili práce v jižním Abúsíru, rozhodl se vrchní *reis* Talál el-Kerétí kvůli svému blížícímu se odchodu na zasloužený důchodový odpočinek, že předá převážný díl zodpovědnosti svému mladšímu bratrovi Ahmadovi. *Reis* Ahmad el-Kerétí se tak v březnu stal hlavním předákem a byl to právě on, kdo po celou sezónu uváděl naše přání ve skutečnost, kdo s námi podrobně konzultoval postup prací a kdo zkušeně řídil práci dělníků. *Reis* Ahmad měl tedy lví podíl na našich objevech, tehdy v březnu však nikdo z nás netušil, že archeologická sezóna 2012 bude jeho poslední.

Reis Ahmad získával zkušenosti již v raném věku od svého otce Abdoa el-Kerétího, který s naším ústavem pracoval od časů prof. Žáby. Pracoval pak jako *reis* nejen na českých výzkumech (viz Verner a Bárta v tomto čísle), ale také na vykopávkách Nejvyšší rady pro památky Egypta (dnešní Ministerstvo pro památky Egypta), na výzkumech japonské archeologické expedice v Sakkáře atp.

Spolupráce s *reisem* Ahmadem pro nás byla nejen velmi podnětná, ale také zábavná. Byl znám svou nezměrnou pílí a energií, zároveň si svou laskavostí získal srdce všech spolupracovníků. Zatímco my jsme oceňovali jeho zkušenosti, způsob komunikace a bezbřehý smysl pro humor, dělníci milovali jeho vlídné škádlení a inspirovali se jeho obdivuhodnou pracovitostí. I bez křiku či mávání holí dokázal *reis* Ahmad své muže rozhýbat i v největším horku, takže někdy s dvojitým nákladem košíků dokonce běhali.

Kluk, anebo holka?

Stejně jako každý *reis* byl i Ahmad hrdý na naše objevy. Když se po týdnech nudného vynášení suti ze dvora objevily horní okraje čtyř pilířů, nadšeně na nás volal, že máme první nápisy. Na pilířích jsme oprášili hieroglyfy, které znamenaly: „*králův syn z jeho vlastního těla*“. *Reis* Ahmad s úsměvem poznamenal, že se mi právě narodil syn, a my jsme si s kolegy dělali legraci, že bychom raději holčičku. Všichni jsme nicméně jásali, protože jsme objevili hrobku královského prince, která byla zcela neobvykle postavena mezi hrobkami hodnostářů místo na královském pohřebišti. Stěží jsme ten večer dokázali usnout a druhý den jsme netrpělivě čekali, až se objeví i zbytek pilíře a další části nápisu. Jaké bylo naše překvapení, když se z prince vyklubala princezna! Nápis totiž pokračoval v ženském rodě a celý zněl takto: „*králova dcera z jeho vlastního*

Obr. 2 Dělníci pod Ahmadovým vedením vytahují „Krásného neznámého“ na lanech a trámech (foto H. Vymazalová)

těla, jím milovaná, ctěná před Velkým bohem, Šeretnebtej“. *Reis* Ahmad nám tak splnil první přání, princeznu místo prince.

Tíha „Krásného neznámého“

O týden později, když byla již většina dvora prozkoumaná a vstoupili jsme také do dvou těžce poničených skalních hrobek, jsme během polední pauzy s kolegy přemítali, jaké předměty bychom rádi objevili. Dosavadní nálezy v prostoru dvora zahrnovaly hlavně keramické střepy, zvířecí kosti a kamenná kladiva, takže nám začínala být trochu dlouhá chvíle. Na pomyslný seznam jsme si zapsali sochy, nepravé dveře a papyry a *reis* Ahmad s námi vtipkoval, že přijímá naši objednávku.

Po pár dnech jsme v jihovýchodním rohu dvora narazili na překvapivý objev. Naproti přístupovému schodišti jsme u jižní stěny tesané ve skále odkryli dvoumetrový vápencový naos s vázanou sochou. „Tak tady to máš“, ušklíbl se *reis* Ahmad, když se objevil vršek mužské hlavy. Naos stál dosud na místě, kam ho umístil jeho původní majitel, jehož totožnost však dosud neznáme. Dostal od nás tedy jméno „Krásný neznámý“. Během několika minut dorazili na místo egyptští inspektoři památek a bylo rozhodnuto, že kvůli nestabilní bezpečnostní situaci bude naos převezen do hlídaného skladu Egyptské památkové správy v Sakkáře.

Přesouvání trvalo několik hodin. Původní záměr vytáhnout naos traktorem nevyšel, neboť tíha sochy zvedla Zetor české výroby na zadní kola, jako by to byl angličák. Bez těžké techniky, která by v písku pouště pravděpodobně stejně neobstála, však dokázali dělníci pod Ahmadovým vedením vytáhnout na lanech a trámech naos 4 m vysoko (obr. 2) a odvléct ho na traktorem tažený valník, na němž byl přepraven do skladu (obr. 3 a 4). Zde již k jeho přesunu na určené místo stačil vysokozdvižný vozík ovládaný jediným mužem.

Během celé operace se nám tisíckrát tajil dech, když dělníci podsouvali trámy pod kámen, když trámy pod tíhou sochy praskaly jako třísky, když rumpál námahou srdceryvně vrzal, když ocelová lana hrozila prasknutím… Díky Ahmadovým zkušenostem se „Krásný neznámý“ centimetr po centimetru posouval ke svému cíli a k našemu překvapení se při tom žádný dělník nezranil. Jak typické pro *reise* Ahmada, že v naprostém soustředění dělníky povzbuzoval svým klidným hlasem, takže si do rytmu práce ještě zpívali.

Přestože práce v Abúsíru obvykle končí kvůli horku ve 14 hodin, tentokrát jsme ze skladu odjížděli až po 17. hodině. Když byl po obrovské námaze naos bezpečně uložen na svém místě ve skladu, *reis* Ahmad se k němu naklonil a uštědřil mu políček na vápencovou tvář. „Tys nám dal, chlape,“ ulevil si.

Teď už jen malou, prosím

Když druhý den ráno *reis* Ahmad usedl vedle mě na písek, sebevědomě prohlásil: „Dnes ti najdu další sochu“. Smála jsem se: „Ale už jen malou, prosím, ať není tak těžká“. Za pouhých pět minut jsme ji drželi v rukou. Vyplnilo se nám třetí přání. Torzo mužské sochy měřilo 15,5 cm na výšku. Hlava byla ulomená, stejně jako nohy, zbytek sochy však byl dobře dochovaný, a to i s polychromií. Tmavým okrem byla vymalována nahá mužská pokožka, suknice a nákrčník byly ponechány bez malby, takže byly bílé jako použitý vápenec. Na svalnaté hrudi měl muž namalován korálkový náhrdelník s amuletem ve tvaru srdce. Tenkrát jsme ještě netušili, že o šest měsíců později najdeme dalších přibližně 20 fragmentů, které patří ke stejné soše.

Další kousek sochy, tentokrát vyrobené ze dřeva, byl objeven tentýž den o něco níže v suťovém zásypu. Hořce jsme litovali, že se z původního kultovního vybavení hrobek nedochovalo více.

Další, další a ještě další naos

Po letní přestávce, kdy vedra dosáhla nesnesitelné výše a dělníci drželi půst během měsíce ramadánu, jsme v říjnu znovu zahájili práce. *Reis* Ahmad byl plný elánu a nadšeně začal s dělníky pracovat tam, kde jsme v květnu přestali. Hned první den výzkumu našeho hrobového komplexu jsme v písku a suti chodby běžící východně od princeznina dvora učinili skvělý objev.

O existenci chodby jsme věděli již v jarní sezóně, to jsme však neměli jsme dostatek času ji celou vyčistit. Z bezpečnostních důvodů byla ponechána zasypaná do 2,5metrové výšky, kde se nacházel skalní překlad naznačující existenci dalších hrobek nebo výklenků. Jelikož v samotném princezninę dvoře jsme z původního vybavení nalezli jen naos

Obr. 3 Dostat naos na valník nebyla žádná legrace. *Reis* Ahmad (v bílé galabéji) uprostřed svých dělníků (foto H. Vymazalová)

Obr. 4 *Reis* Ahmad hovořící s „Krásným neznámým" po jeho přepravení do skladu Egyptské památkové správy v Sakkáře (foto H. Vymazalová)

s vázanou sochou, fragmenty dvou menších soch a malé fragmenty princezniných nepravých dveří a z kultovní činnosti zbylo jen množství keramiky a zvířecích kostí rozesetých v zásypu dvora i dvou přilehlých, zcela vykradených skalních hrobek, drželi jsme svá očekávání poněkud při zemi.

Výzkum chodby byl zahájen 10. října 2012 v 7 hodin. Po pouhých deseti minutách odhalily motyky kopáčů pravý horní roh druhého vápencového naosu. Byl umístěn u jižní stěny chodby, jen o něco východněji než první, jarní naos. *Reis* Ahmad se se zápalem vrhl do odkrývání niky, která obsahovala postavu muže s dítětem (obr. 5). Tentokrát to byl opravdu chlapec.

V dalších dnech jsme ve východní části chodby odkryli ještě další dva naosy, jež obsahovaly sochy tří osob. Uprostřed byla vytesána postava ženy s dlouhou parukou a v úzkém, přiléhavém šatu, po obou stranách se nacházely postavy mužů s krásně vypracovanými parukami a plisovanými suknicemi. Během několika prvních dnů jsme učinili objev, který je velice výjimečný. Podobné naosy s vázanými sochami objevil český tým pod vedením prof. Bárty již dříve na jiných místech v jižním Abúsíru, vždy však byly nalezeny mimo svou původní hrobku. Avšak zde šlo o čtyři velké naosy v jejich původním umístění u hrobek z 5. dynastie, tedy z doby, kdy se v severní části Abúsíru stavěly pyramidy králů. Takový nález nemá na abúsírském pohřebišti obdoby.

V jižní stěně chodby se mezi sochami otevíraly vstupy do dvou dalších skalních hrobek, které jsme prozatím nechali zasypané. Nejprve bylo třeba vyřešit bezpečnost

Obr. 5 *Reis* Ahmad při odhalování hlavy dítěte na druhém naosu (foto M. Megahed)

Obr. 6 *Reis* Ahmad v serdábu Itiho hrobky (foto V. Dulíková)

soch. Obvyklý postup je přesunout je co nejdříve do hlídaného skladu v Sakkáře, jako jsme to učinili s prvním naosem. Nyní však byla situace složitější. Byla ustanovena komise ze sakkárského inspektorátu, která spolu s ředitelem naší expedice prof. Bártou, s našimi *reisy* a s místními hlídači pohřebiště vyhodnotila možnosti a navrhla sochy ponechat na místě a chodbu opatřit pevnými dveřmi s bezpečnostními zámky. Zároveň bylo rozhodnuto, že první naos bude převezen zpět na své původní místo v chodbě.

Jelikož náš výzkum probíhá velice blízko moderní vesnice, najali jsme po domluvě se sakkárskými inspektory osm nočních hlídačů vybavených zbraněmi, kteří měli zajistit bezpečnost našich nálezů, dokud vrata nebudou na místě. Každý večer jsme byli s hlídači v telefonickém kontaktu a každé ráno nám podávali podrobnou zprávu o tom, co se během noci na pohřebišti dělo. I přesto byl náš spánek neklidný. Naštěstí však k žádnému pokusu o nepovolené vniknutí na náš výzkum nedošlo. Kromě zbraní najatých hlídačů nás pozornosti zlodějů památek nepochybně ušetřil i velký respekt, který vesničané chovají k *reisům* Ahmadovi i Találovi.

Nefer a úděl jeho ženy

Když restaurátoři začali ošetřovat vázané sochy v chodbě, přemýšleli jsme, zda vstoupit do skalních hrobek. Nevěděli jsme, co čekat uvnitř, takže jsme postup opatrně promýšleli. *Reis* Ahmad jednoho dne seděl v chodbě naproti vstupu do východní hrobky a přemýšlel a najednou pravil: „Je jen jeden život a jeden Bůh. Jdu dovnitř."

Zásyp u vstupu dosahoval půl metru pod strop a o něco dále se začal postupně svažovat. *Reis* Ahmad se protáhl dovnitř a já s vedoucím výzkumu prof. Bártou za ním. Nejprve bylo třeba baterkami prozkoumat, zda je skála na stropě pevná a kam je možné stoupnout. Společně jsme se opatrně protáhli až do zadní části hrobky, kde odlesky svítilen zachytily neporušené a pestře malované nepravé dveře majitele hrobky Nefera (barevná příloha xiv–xv). Nezdrželi jsme se výkřiků radosti. Při zpáteční cestě ke vstupu jsme si v mdlém světle povšimli téměř zasypaného výklenku ve východní stěně hrobky, kde z písku vykukovala hlava sochy. *Reis* nám s boží pomocí dokázal splnit i ta přání, jež zůstala nevyřčená.

Bezpečnost památek je vždy důležitější než naše nadšení a všichni tři jsme museli několik dnů čekat, než bylo možné do hrobky znovu vstoupit a výklenek – tzv. serdáb – prozkoumat. Při této příležitosti se k nám připojil také ředitel sakkárského inspektorátu Kamal Wahíd, vrchní inspektoři Abúsíru a Sakkáry Hamdi Amín a Mohamed Júsuf a velitel bezpečnostních složek Sakkáry. Oba *reisové*, Ahmad i Talál, se v práci střídali a pod jejich rukama ze suti vystoupily čtyři neskutečně krásné Neferovy sochy (barevná příloha xvi–xx).

Než jsme se mohli vrátit k nepravým dveřím zasazeným do západní stěny hrobky, museli jsme během dalších dnů celou hrobku vyčistit. S *reisem* Ahmadem jsme zkoumali vytesané tituly i podobu majitele Nefera a jeho ženy Neferhathory. Velice se zajímal o vše, co je možné z nepravých dveří vyčíst. Nefer působil mimo jiné jako kněz v pyramidových komplexech v severním Abúsíru, kde *reis* Ahmad pracoval s prof. Miroslavem Vernerem od konce 70. let po několik desetiletí. Přeložili jsme mu nápisy i jména majitelů z nepravých dveří. Jméno Nefer znamená „Krásný" nebo také „Dokonalý", jméno jeho manželky můžeme přeložit jako „Krásná (či dokonalá) je bohyně Hathor". Jako by manželka svému muži chtěla naznačit, že jeho krása není ničím v porovnání s krásou a dokonalostí její bohyně.

Uprostřed nepravých dveří jsou oba manželé vyobrazeni naproti sobě, sedící každý před svým obětním stolem, a mezi nimi je vytesán seznam obětin, z nichž se mají těšit na věčnosti. Nad postavou Neferhathory bylo na seznamu připsáno několik málo položek. „Tento seznam je její?" zeptal se *reis* Ahmad. „Tak to je asi na dietě."

Druhý serdáb a malý Iti

I do poslední hrobky vstoupil *reis* Ahmad jako první, aby mi podal ruku a pomohl vylézt na suťový zásyp. Když jsme se opatrně sunuli dál, ukázalo se, že tato hrobka je největší a nejlépe vytesaná. Domníváme se, že právě zde byla pohřbena princezna Šeretnebtej (viz Vymazalová – Dulíková v tomto čísle). Ve vstupu se ze stropu odlupovaly kusy skály, takže trvalo několik dnů, než mohli dělníci začít hrobku bezpečně čistit.

V západní stěně hrobky jsme brzy objevili výklenek, který byl zcela zaplněn sutí. Šlo o serdáb, kam majitel původně umístil své sochy, jako tomu bylo v Neferově hrobce. V zásypu před serdábem a ve vstupu do hrobky jsme našli několik malých fragmentů soch a ve zdi, která serdáb původně uzavírala, byl prolomený otvor. Bylo tedy zřejmé, že do tohoto serdábu pronikli starověcí zloději, kteří sochy rozbili a vyházeli ven.

Reis Ahmad mi spiklenecky slíbil, že i přesto najde další sochy. Když se pustil do práce, zprvu se zdálo, že zloději serdáb zcela vyrabovali. Potom však pod rukama Ahmada a jeho pomocníka Saída vykoukly ze suti první hlavičky. Zavolali jsme do Sakkáry, aby k nám dorazili vrchní inspektoři, a nastalo boží dopuštění. Během několika hodin Ahmad odkryl zbytky nejméně devíti soch. Byly mezi nimi dvě neporušené dvojsochy manželského páru a desítky fragmentů, které bylo možné poskládat dohromady v další sochy, které zachycují hodnostáře v různých pozicích a také krásnou matku s děťátkem (viz barevná příloha ii–xiii).

Ve stísněných podmínkách hrobky jsme si okamžitě rozdělili úkoly. Zatímco Ahmad se činil v malém serdábu a opatrně vytahoval jeden fragment za druhým, my s kolegy jsme se usadili v chodbě a rychle dokumentovali, měřili, fotografovali a předběžně konzervovali vše, co nám od serdábu přinášel náš inspektor. Poslední sochu však *reis* Ahmad neposlal jako ostatní, celý zaprášený mi ji osobně a se šťastným úsměvem přinesl. „Tuto lehko uneseš," dělal si legraci. Byla nejmenší ze všech a byla to dokonale vypracovaná soška z jemného bílého vápence, která jako jediná nesla nápisy se jménem svého majitele: „*Představený pracovních skupin Iti*".

Splněná přání

Archeologická sezóna 2012 v jižním Abúsíru je s *reisem* Ahmadem neoddělitelně spojená. Ačkoli jsme spolu na výzkumech pracovali již dříve, tato sezóna byla první, kdy byl Ahmad vrchním předákem, poprvé, kdy jsme spolu takto úzce spolupracovali, denně diskutovali a plánovali další postup prací, kdy jsme bok po boku trávili každý boží den v horku a potu a jásali nad každým úspěchem, kdy jsem v legraci vyslovovala přání a *reis* Ahmad je plnil jedno po druhém. Splynuli jsme v jeden tým plný Ahmadovy laskavosti a společného soustředění, pilné práce mých kolegů a námahy egyptských kopáčů a nosičů. Když Ahmad kvůli nesnesitelným bolestem břicha svolil po mnoha domluvách koncem listopadu k návštěvě lékaře, ukázalo se, že naše další společná práce zůstane snem. Snít o ní budeme do konce svých životů.

Bůh je veliký a daroval *reisu* Ahmadovi, a spolu s ním i nám, nebývalý objev – dvůr princezny Šeretnebtej, čtyři skalní hrobky a téměř dvě desítky nádherných soch. Jak věří Egypťané od starověku dodnes, tělo člověka je pomíjivé, Ahmadovy skutky však trvají. Kéž najde mír ve svém životě v ráji.

Reis Ahmad el-Kerétí (1959–2013)

Foto Milan Zemina

Reis Ahmad el-Kerétí (1959–2013)

ISSN 1214-3189

Foto Miroslav Bárta,
Veronika Dulíková,
Martin Frouz,
Kamil Voděra